

# ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİNDE ARAŞTIRMACININ DEĞERLER SİSTEMİ

Erdem AYDIN

İnsanların değer dünyası geniş kapsamlıdır ve içeriği kendine has özellikler taşır. Her birey çocukluğundan ölene kadar farklı değerleri iç dünyasında barındırır. Genelde herkesin, konumuz özelinde ise her bilim insanının evrensel değerleri kendine rehber edinmesi gerekir; ama, pratikte bu istek maalesef her zaman gerçekleşmemektedir. Bunun gerçekleşemiyor olması bilimde; araştırma ve yayın etiğinde de söz konusudur. Dolayısıyla "araştırma ve yayın etiği" başlığı altındaki konularla ilgili kişilerin dikkatinin çekilmesi, uyarılması, doğru davranışa yönlendirilmesi gibi etik etkinliklerine gereksinim ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle söylersek zaman zaman bilim ve araştırmada da etik ihlaller ortaya çıkabilmektedir.

Değerler dünyasından baktığımızda yaşayan her insan bulunduğu yer, toplum ve çevresel etkenlerden kaynaklanan bir değerler sistemine sahiptir. Ancak, bireylerin değer sistemleri yalnızca kendi yaşam biçim ve deneyimleri ile ortaya çıkmamaktadır. Bir de kişilere sunulan evrensel değerler bulunmaktadır. Bu tür değerler genelde herkesin benimseyebileceği, karşı çıkamayacağı değerlerdir. Örneğin, yardımseverlik, sadakat ya da adalet gibi değerler yaşayan her insanın kabul göstereceği ortak değerlerdir.

Muhtemeldir ki, dile getirdiğimiz bu genel durumun yanı sıra belli toplumsal ve mesleki gruplarda yer alarak hizmet ve etkinlik gösteren kişiler de kendilerini böylesi iki boyutlu değer sistemlerinin içerisinde bulabilmektedirler. Aynı şekilde, bilim insanları ve araştırmacılar da kendi alanlarında; yani kimliğini belirlemiş, hayatını yönlendirmiş bireysel değerleri ile bilim, araştırma ve yayın alanındaki evrensel etik değerler arasında bulunmakta; etkinlik ve çalışmalarında bu iki değer alanı arasında tutum ve davranışlar geliştirmektedir. Buradaki amaç söz konusu iki boyutu kısaca açıklamaya çalışmaktır.

## Değer ve değer yüklemek

Yüzlerce yıldır filozof ve sosyal bilimciler insan davranışlarının doğasını anlamak arzusu içerisinde olmuşlardır. Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün olmasa da değerlerimizin de tutum ve davranışlarımızı yönlendiriyor olduğu açık bir gerçekliktir. İnsan olarak değerlerle donatılmış bir toplum içerisinde yaşıyoruz ve o toplum içerisinde hayat bulan biri olarak kendimize "değerler" ediniyoruz. Değerlerin olmadığı bir dünyanın bize layık "insani" bir dünyanın olmayacağını söylemek mümkündür.

Değer, ansiklopedik tanımıyla "Kişinin, isteyen, gereksinim duyan, erek koyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey" şeklinde açıklanmaktadır. İnsanlar için çok çeşitli değer türleri bulunmaktadır. Birine yüksek değerli olarak görülen bir şey başkasına değeri az

Prof. Dr. Erdem AYDIN  
Hacettepe Üni. Deontoloji, Tıp Etiği ve Tarihi AD. - ANKARA  
eraydin@hacettepe.edu.tr

ya da değersiz olarak görülebilir. (1) Değerler “öznel” olma niteliğini taşımakta, bireylere ve durumlara göre değişebilmektedir. Büyük ölçüde, değerleri bireylerin gereksinimleri ortaya çıkartır. “Buna göre her nesne istenir, özlenir bir gereksinimi karşılar olduğu ölçüde değerlidir.” Çok susamış bir insan için bir bardak su o an için susamamış bir insana kıyasla çok yüksek değerdedir. (2)

“Değer” konusuyla ilgili kuşkusuz geniş bir araştırma ve inceleme alanı mevcuttur. Bu çalışmalar sonucunda değer kavramına ilişkin çeşitli açıklama biçimleri geliştirilmiştir. Bazıları insanda değer algısı ve anlayışının nasıl geliştiğini ortaya koymaya çalışarak değer algısının çocukluktan yetişkinliğe doğru ardışık aşamalarda gelişen bir süreç olduğunu ileri sürmüştür. Diğer bir grup araştırmacı değer yüklemenin kişilerin davranışlarını yönlendirme ve bireyin sorunlarını çözmesine yardım eden bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Ya da değerlerin çevremizden gördüğümüz ilgi ve karşılıklı saygı ile geliştiği de dile getirilmiştir. (3)

İnsanlar çevrede bulunan nesne, tutum-davranış ya da kavramlara değer yüklemektedirler. Değerler, değer yükleme eylemi ile ilişkilidir. Ortaya çıkan her değer, bir değer yüklemenin sonucudur. Değer yükleme, pratikteki karşılıklarını yaratır. Ampirik gerçeklikten yoksun bütün değer yüklemeler soyutlama anlamını taşır. Bir nesnenin gerçekliğinin açığa vurulması onun değerinin de açığa vurulmasıdır. (4) Değer yüklemek bilindiği üzere bir şeyin bilinen gerçek değerinin üzerinde bir şeydir. Nasıl ki bir sanat eseri ortaya koyduğu yarar ve hizmetin dışında daha farklı bir değere sahipse tutum ve davranışlarımız da ortaya koydukları yarar ve hizmetin ötesinde bir değere sahiptir. Örneğin, bize sunulan bir hediyein farklı anlamı, anılarımızla yüklü çocukluğumuzun geçtiği ev, yapılmış küçük bir yardımseverliğe karşı hissettiğimiz duygu, karşılaştığımız alçakgönüllü bir davranış hep birer değer unsurudur. Onlara yüklediğimiz anlam ve değer nesnel karşılıklarının çok üzerindedir.

Bir şeye değer yüklemek, diğerleri arasından bazılarını seçmek ya da tercih etmektir. Bu anlamda değer yükleme bir karşılaştırma yapma sürecidir. Doğru ve yanlış hakkında karar vermek değer sistemine başvurmayı gerektirir. Toplum ve insan hayatında bazı değerler genel ve evrenselidir. Bazı değerler ise yerel nitelikler taşır. Farklı insan eylemlerinde her iki değer şekline, değer sistemlerine başvurularak tutum ve davranışlar geliştirilmektedir. Tutum ve davranışların tutarlılığı için bireyin, kendi bireyselliğini ortaya koyan yerel değerleri ile evrensel değerlerin ters düşmemesi gerekir. Uygulamalı etik, evrensel ve yerel değerler arasındaki bu gerilime ilişkin tartışmalarla doludur. (5)

Geliştirilen görüş ve düşünceler çerçevesinde az ya da çok da olsa değerlerin daha farklı niteliksel tanımları da yapılmıştır. Bu anlamda değerler “asıl” değerler ve “araç” değerler olarak sınıflanabilir. Bu tür tanımlamada değerler, amaç ve araç ilişkisini ortaya koymaktadır. Araç olarak kullanılan değerler aracı; sonuç olarak istenilen değerler ise asıl değerlerdir. Bir örnek vermek gerekirse, eğer bir masa yapmak istiyorsanız çivi ve ağaç kullanmanız gerekecektir. Burada masa asıl değer çivi ise araç değerdir. Bununla birlikte asıl değerler içerik ve derece bakımından tartışmalıdır. Örnek üzerinden gidilecek olursa, eğer masayı evimizi döşemek için kullanacak isek masanın kendisi de bir araç değer olabilir. (6)

Değerler “haz verici” değerler ve “ideal” değerler olarak da adlandırılabilir. İdeal değerler, genellikle etik değerlerdir ve davranışlar üzerinde önemli ölçüde etkilidirler. Bu değerler, davranış düzeyinde hayata geçmiyorsa kişi için gerçek anlamda ideal değer değildir.

İdeal değerler haz verici değerlerden farklıdır ve evrensel bir anlam taşımaktadırlar. (7)

### **Bilim ve araştırmada değerler**

Her uygulama ya da mesleki alanının kendine ait ideal değerleri vardır. Örneğin, hukuk için adalet, eğitim için insanın gelişimidir. (8) Peki, bilim bir değer alanı mıdır? Elbette bilimsel çalışma ve araştırmalar da “değer yüklenmesi” gereken etkinliklerdir. Öyle ki araştırma sırasında önemli risklere kaynak oluştursa bile örneğin tıpta insan deneklerinin katıldığı araştırmalar da değer yüklü girişimlerdir. Çünkü, insan hayatının kalitesini artırmayı amaçlamaktadır. (9)

Geldiğimiz bu noktada şu soruyu sorabiliriz Bilimin, kendisi için ideal olan etkinliği nedir? Bunun yanıtını vermek kolaydır. Bu sorunun yanıtı, “araştırma” yapmaktır. (10) Öyleyse bilim, bu değeri gerçekleştirme adına sonsuza kadar araştırmalı, araştırmalı, araştırmalıdır... Hiçbir engelleme bilimin önüne geçmemelidir; sınırsız ve sorgusuz bir genişleme temin edilmelidir. Bu bağlamda bilimin haklılığı ve dokunulmazlığını savunucu daha başka şeyler de söylenebilir. Ancak, tartışmalar içerisinde unuttuğumuz bir şey var: Bilimi kim gerçekleştiriyor? Bilim dediğimiz olgu kontrolsüz biçimde kendi kendine mi ilerliyor? Yoksa, birileri mi onu gerçekleştirip yönlendiriyor. Daha doğrusu zaten biz, insanlar değil miyiz bilime hayat veren; onu şekillendirip yön kazandıran... O takdirde bizim bilimden isteyebileceğimiz fazla bir şey yok demektir. Biz nereye çekersek bilim de o tarafa gitmektedir. O halde bilim, insani bir etkinliğin uzantısı olarak bizim tutum ve davranışlarımızı şekillendiren motive eden faktörlerden etkileniyor demektir.

Bilim ve teknolojiyi kullanmak çevreden soyutlanmış basit bir olgu değildir. Bilim ve teknolojinin kullanımıyla ilgili sorular her zaman bilimsel olduğu kadar sosyal, etik ve politik soruları içerisinde taşımaktadır. Bütün kişisel ya da toplumsal düzeydeki kararlar kaçınılmaz biçimde değerlere ilişkin yargıları içermektedir. Değer yargıları bilimin kendisinden değil kararları alan bilim insanlarından kaynaklanır. Fakat bu önemli noktalar, en azından şu üç nedenle gözden kaçmaktadır: (11)

- 1- Bilimi insanlar kontrol eder, bilimin kendisi, kendini ortaya koymaz. Bilim araçlar, imkanlar, fırsatlar sağlar, ama sonuçlar konusunda tercihleri insanlar yapar ve bu sonuçlar konusundaki seçimler bilimin dışındadır.
- 2- Yeni bilimsel ve teknolojik sonuçla tanışmak olağan bir gelişmenin sonucu gibi algılanır. Fakat, bu o kadar soyutlanmış değildir; elde edilen sonuç yarar ve amaçlar çerçevesinde birilerinin tercihiyle yola sokulur.
- 3- Para ve gücü koruma arzusu şüphesiz olup bitenleri de çoğunlukla etkiler. Bu arzular, tartışma ve eleştirilere yol açabilir.

Bilimsel çalışmaların böylesine bilim insanı ve araştırmacının karar ve tercihlerine bağlı olması kaçınılmaz olarak bazı değerlerin dünya genelinde müştereken kabullenilmesi ve hayata geçirilmesi gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. İşte bu noktada bilimsel çalışmalarla ilgili dünya genelinde benimsenen evrensel nitelikte değerler karşımıza çıkmaktadır. Bilimsel bir araştırmacının gerçekleştirilmesi ve sonuçlarının ortaya konması bu alana yüklenen söz konusu değerler doğrultusunda olmak durumundadır. Her bilim insanı ve araştırmacı bu değerleri kabul etmek ve hayat geçirmek zorundadır. Bu değerleri burada kısaca hatırlamak konumuz çerçevesinde yararlı olacaktır:

**Dürüstlük:** Bütün bilimsel çalışmalarda dürüstlük için çaba gösterilmelidir. Veriler, sonuçlar, yöntem ve süreçler, yayın niteliği, araştırmacı katkıları ve potansiyel çıkar çatışmaları dürüstçe açıklanmalıdır. Veriler uydurulmamalı, saptırılmamalı ve yanlış sunulmamalıdır. **Tarafsızlık:** Deneysel tasarımın oluşturulması, veri analizi, verilerin yorumlanması, hakemlik, kişilere ilişkin kararlar, fon alımları, bilirkişi incelemeleri ve bilimsel çalışmaların diğer alanlarında tarafsızlık beklenen bir şarttır. Yanlılıktan kaçınılması esastır. **Dikkat:** Dikkatsizliğin ve ihmalin neden olabileceği hatalardan kaçınmak, kendimizin ve meslektaşlarımızın çalışmalarını dikkatli ve eleştirel biçimde incelemek, araştırma çalışmalarına ilişkin kayıtları iyi tutmak temel görevlerdendir. **Açıklık:** Verilerin, sonuçların, fikir ve araçların paylaşılması, eleştiri ve yeni düşüncelere açık davranılması gerekir. **Gizlilik:** Araştırma katılımcıları ile yapılan görüşmelerin, yayın ve fon için yapılan başvuruların, kişisel kayıtların, ticari ve askeri sırların ve hastalara ait kayıtların gizliliği esastır. Meslektaşlara **Saygı:** Meslektaşlara ve öğrencilere saygı, onlara zarar vermekten kaçınmayı ve onların yararının üst düzeye çıkarılmasını gerektirir. Meslektaşlara adil bir tutum içinde olmak saygının bir gereğidir. **Entellektüel birikime saygı:** Patent hakları, telif hakları ve entelektüel birikimin diğer çeşitlerine saygı esastır. Yayınlanmamış veriler, yöntemler ve sonuçlar izin alınmadan kullanılmamalıdır. Atıf yapılması gerekenlere atıfta bulunmak esastır. **Özgürlük:** Kurum, devlet ve araştırmacıların, düşünce ve sorgulama özgürlüğünü geliştirmeleri beklenir. **Sosyal Sorumluluk:** Toplumsal refahın artırılması için çaba göstermek, toplumsal zararların azaltılması ve hafifletilmesi için araştırma ve eğitim yolu ile destek olmak önemli bir sosyal sorumluluktur. **Etkililik:** İnsan, finansman ve teknolojik kaynaklar etkili kullanılmalıdır. **Eğitim:** Genç kuşak araştırmacılara eğitim, danışmanlık ve tavsiyelerle yardım edilmelidir. **Yeterlilik:** Bilim insanları kendi mesleki uzmanlığını ve bilimsel yeterliklerini yaşamboyu öğrenme bilinci ile geliştirmelidir. Kendini geliştiren adımlara, bütün bir bilim alanının geliştirmesine katkıda bulunmalıdır. **Fırsat Eşitliği:** Bilim insanları meslektaş ve öğrencilerine tüm bilimsel alanlarda fırsat eşitliği sağlayarak seçim kararlarında, kişisel kararlarda ve hakemlikle ilgili kararlarda ayrımcılıktan kaçınmalıdır. **Yasallık:** Tüm araştırmacılar yürürlükteki yasa ve düzenlemeleri bilmeli ve uymalıdır. **Hayvanlara Özen:** Araştırmalarda kullanılan tüm hayvanlara gerekli saygı ve özenin gösterilmesi gerekir. Gereksiz ve zayıf kurgulanmış hayvan araştırmaları yapılmamalıdır. **İnsan Deneklerin Korunması:** İnsanlar üzerinde yapılan araştırmalarda zarar ve risklerin en aza indirilmesi, yararın en üst düzeye çıkarılması esastır. İnsanın varlığına, mahremiyetine ve özerkliğine saygı gösterilmeli; bilgilendirme ve izin alma işlemleri eksiksiz yapılmalı, hassas gruplarla çalışırken gerekli önlemler alınmalı, araştırmanın yük ve yararlarının adil biçimde dağıtılmasına çaba gösterilmelidir. (12)

## Bireysel değerler

Değerler insan ihtiyaç ve istekleri ile çok yakından ilişkilidir. İnsanlar ihtiyaçlarını ya da önemli amaçlarını karşılayan şeylere değer yüklerler. İyiliğini ve huzurunu tehdit eden şeyler ise “değer” olarak nitelendirilmez. İnsan yaşamı bütün bir doğal yaşam içinde “asıl” değer olma özelliğini kazanmıştır. Değerler yaygın ve akışkandır. Her türlü somut deneyim değer ve değersizlikleri barındırır. Bu akışkanlık da aslında değerlerin şematik sınıflandırmalarının yapılmasını zorlaştırır. (4) İnsanın merkeze alındığı, bu şekildeki değer yükleme tarih boyunca insanlar tarafından üretilip, desteklenerek günümüze kadar gelmiştir.

Doğal yapımız bizim çevremizdeki kişilere değer yüklememize yol açmaktadır. Özellikle, ailemiz, arkadaşlarımız ya da toplumumuzda diğer yaşayanlar, birer insan olarak, doğrudan

tarafımızdan değer yüklü kişilerdir. Çevremizdeki kişilere doğrudan değer yüklediğimiz gibi onların bazı kişilik özelliklerine de değer yükleriz. Örneğin sadakat, yardımseverlik gibi.. (9)

Bunun yanında kişiler arasındaki ilişki biçimlerine de değer yükleriz. Arkadaşlık, yurtseverlik, sevgi gibi.. Kişiye yüklediğimiz değerler bizim o kişilere kötü davranmamıza, istismar etmemize ya da aldatmamıza engel olur. Aynı şekilde kişilerin karakter özellikleri ve ilişkilere yüklediğimiz değerler de onların itibarlarını düşürmemizin, ihanet ve sadakatsizlik yapmamızın ya da yeteneklerine engel olmamızın önüne geçer. (9)

Etik değerler kişisel kimlik, kişiler arası ilişkiler, grup oluşumları, sosyal kurumlar, toplumun tamamı hatta küresel toplumu bile çevreleyen bir değerler kümesinde yer alır. Doğruluk, dürüstlük, karşılıklı saygı, bağlılık, dostluk, sosyal bağlılık, adalet, istikrar, etkililik gibi değerler etik alanından gelmiştir. Etik değerler tüm diğer değerlerden daha öncelikli sayılırlar çünkü etik değerler tehlikeye düşerse tüm değerler risk altına girecektir. Etik değerler haklar ve ödevler bakımından dile getirilirler. Haklar, başkalarına karşı tam olarak yerine getirmemiz gereken talepleri ifade eder. Bu talepler bizim değerlerimizle kesişir ve ödevlerimizi ortaya çıkarır. Ödevler ise yükümlülükler ve yasaklardan oluşur. Yükümlülükler, yapmayı isteyeceğimiz başka şeyler olup olmadığına bakılmaksızın yapmak zorunda olduğumuz şeyleri tanımlar. Örneğin, bir hastanenin acil servisinde, hastanın parası olup olmadığına bakılmaksızın ona gerekli tıbbi müdahalenin yapılması gibi.. Yasaklar ise amacımızın büyüklüğüne bakılmaksızın yapmamamız gereken şeyleri açıklar. Örneğin, ne kadar önemli bir araştırma olduğuna bakılmaksızın kişilerin aydınlatılmış onamı alınmaksızın bir araştırmada insanların denek olarak kullanılmasının yasak olması gibi.. (4)

### **Araştırmacı ve değer çatışması**

Evrensel değerleri yerine getirmek çok zor ya da problemlidir bir iş midir? Etik değerlerimiz yönünden bizler her zaman iyi ve doğruyu yapmak isteriz. Yaşadığımız zorluklar, çektiğimiz sıkıntılar, önümüze çıkan güçlükler bizim bu yönelimimizi kolay kolay engelleyemez. Örneğin, paramız az olduğu zaman fırından ekmek çalmayız... Yaşantımız etik değerleri içinde barındıran ilke ve kurallar çevresinde sürer gider. Fakat bu her zaman ya da herkes için aynı şekilde mi olmaktadır? Yeryüzünde birçok kötü-yanlış davranış ve eylemler sonucu birbirimize zarar verebilmekteyiz. Davranış ve eylemlerimiz, bilerek ya da bilmeyerek benimsemiş olduğumuz değerlerin dışına çıkabilmektedir. Bunun nedenlerini araştırmak şüphesiz buradaki amacımız değil. Fakat şu gerçektir ki bilimde alanındaki araştırma ve yayınlarda da istemediğimiz yönlerde olumsuz gelişmeler yaşanmaktadır. Bilimdeki evrensel değerler, bilim insanı ve araştırmacıların bireysel değerleri (araç, haz verici değerler) karşısında zedelenebilmekte; ihlal edilebilmektedir.

Yaşam idealleri, pratikteki çıkarlar ile öncül değer-tercihler tutum ve davranışları bir şekilde etkilemektedir. (10) Kişinin çocukluktan, gelişimine kadar edindiği çok çeşitli nitelikteki değerler ve istekler onun bir bilim insanı olması durumunda da kuşkusuz tamamen ortadan kalkmamaktadır. Sonuçta bilimsel araştırmalardaki evrensel değerler, araştırmacının geçmişten gelen ve günlük ilişkileriyle ortaya çıkan değerleri ile karşı karşıya gelebilmektedir.

Seçtiğimiz değerler, karşılaştığımız etik problemleri analiz ederken ve değerlendirirken doğru yaklaşımı bulmamız konusunda bizi etkiler. Yaklaşımımız ve değerlerimizi uygulama biçimimiz,

karşılaştığımız durumun içerdiği etik unsurları nasıl belirleyeceğimizi ve tanımlayacağımızı yönlendirir. Farklı değerler bazen çatışır. Değerlerin çatıştığı durumlarda kaçınılmaz olarak değerler, tercihlere uygun olarak sıralanır. (13)

Herhangi bir mesleki ya da uğraş alanındaki kişilerden beklediğimiz şey, o kişinin etkinlik gösterdiği alandaki değerleri hızla benimsemesi ve pratiğine aktarmasıdır. Bu, onun için bir yükümlülüktür. Bilime ve onun unsurlarına “ideal” değer gözüyle bakması gereken bir araştırmacının da böyle davranmasını beklemek doğal bir haktır. Bilim insanı/araştırmacının ideal değerlerden vazgeçerek bireysel değerlere öncelik vererek işini yapması kuşkusuz etik ihlalleri ortaya çıkaracaktır.

Bilim ve araştırmadaki idealler araştırmacıların özveriyle çalışmalarını gerektirir. Özveri göstererek, evrensel değerlerin yönlendirmesiyle çalışan araştırmacı, kimliğinde yer bulan para, statü, başarı ve ayrıcalıklar kazanma isteği gibi yerleşik eski değerlerinin zorlaması altında kalabilir. Bu “arada kalma” durumu çözümlenmesi gereken bir olgudur; hangi taraf değerlerin ağır basacağı araştırmacının değer önceliklerini pratiğe yansıtmasıyla açığa çıkacaktır. (8) Örneğin, araştırmacı ya sponsorunu memnun edecek bulgu ve sonuçlara yürüyecek ya da dürüstlük ilkesine uygun davranacaktır. Veyahut, araştırmacı çocukluğundan beri ruhunda sakladığı “başarıya” en yüksek değeri göstererek çok sayıda yayın yapabilmek için masabaşı sonuçlar üretecek ya da böyle bir şey yapmayacaktır. Bu amaçla çok sayıda etik dışı örnek vermek elbette mümkündür.

Araştırmacının yaşayabileceği bu tür değer çatışmaları özel etik bir atmosfer yaratılmasına yol açar. Böylesi bir çelişki içerisindeki araştırmacı bazen ortaya koydukları ile başarı, para vb. gibi beklentilerinin doğal olduğuna kendine iyice inandırır. Bu inanç onu kolay yola sapmaya, hak etmediğini almaya, yanlış olanı doğru algılatmaya ve bilim idealinden uzaklaşarak günlük hayattaki aracı/haz verici değerlere yönelmesine neden olmaktadır.

Diğer yandan günümüzdeki bilim ve araştırma ile dış dünya arasındaki bağlantı noktaları kafa karıştırıcı bir unsur olarak, değerler konusunda zaman zaman araştırmacılar için çeldirici bir rol oynamaktadır. Günümüzde araştırmaların “bilimsel” olmaktan bir endüstriyel etkinlik olmasına dönüşümü bencillik ve çıkar sağlama beklentilerini motive etmektedir. Bilimin gerçeği aramak, dürüstçe raporlamak, bilginin paylaşımı, yanlılıktan kaçınma, araştırma deneklerinin seçiminde özgürlüğün korunması gibi değerleri; endüstri, iş dünyası ve ticaretin rekabet üstünlüğü kazanma, bilgiyi ele geçirme, öncelik kazanma, patent alma, araştırma konularını şirketlerin gelecekteki yatırım olanaklarına göre seçme gibi endüstri değerleri ile çatışmaktadır. Bu çatışma sonucunda endüstri devleri bazen en azından farkında olmadan da olsa çıkar sağlama ve araştırmaların birincil amaçlarının ortadan kaldırılmasını teşvik etmektedirler. Endüstrinin bilimsel araştırmalara yaklaşımı, onu da diğerleri gibi değişim değeri olan bir mal gibi göstermektedir. Ticari ve endüstri şirketlerinin araştırmacılara vaat ettiği terfi, mevki, daha büyük laboratuvarlar ya da daha fazla mali destekler başarı ve şöhret değerlerine yüklü biri için çok cazip fırsatlar yaratmaktadır. (14)

Araştırmalar aracılığıyla elde edilen başarı ve şöhret bilimsel çalışmalarını sahiplerine hayallerindeki olanakları getirmektedir. Onlar kimi zaman ödüller, komite üyelikleri, fonlar, yayınlanan çalışmaların sayısı ile ölçüldüğü şirket yöneticisi ya da girişimciye dönüşmektedirler. Hatta başarılı yöneticiler gibi başarılı bilim insanları da bir şirketten ötekine

daha cazip fırsatlar önerilerek transfer edildiği bile olmaktadır. Böylesi bir ortamda bilimsel ve akademik değerler araştırma raporlarından istenmeyenlerin çıkarılması, verilerin çarpıtılması vd. gibi bazı etik dışı davranışlar, olağan davranışlar olarak yorumlanabilme noktasına gelinmektedir. Ekonomik ve endüstriyel değerler çerçevesinde bu tür olumsuzluklar göz ardı edilebilmektedir. Araştırma hatalarının sorumluluğunun da kimse üstlenmek istememektedir. Değerlerde yaşanan bu çarpıtma bilimin endüstrinin hizmetinde; insanların da zorunlu tüketici olduğu görüntüsünü yaratmaktadır. (14)

## Sonuç

Bilim ve teknoloji uygarlığımızın en temel göstergelerinden biridir. Bilimsel çalışma ve araştırmalar insanlığı bir adım öteye taşımaktadır. Ancak, etik değerlerimizin de uygarlığın göstergelerinden biri olduğunu unutmamalıyız. Her geçen gün daha iyi anlaşılmalıdır ki, bilimi koşulsuz ve tartışmasız kabul ettiğimizde bazı yanlışlık, istismar ve hataları da beraberinde kabul etmek zorunda kalıyoruz. Bilim ve bilimsel araştırmalar, insanlığı değerlerimizle birlikte yükseltmek durumundadır. Evrensel değerlerimiz dışında kalan bilim ve teknoloji insanlığa hizmetten uzak kalır. Hem bilimsel sonuçların kullanımı anlamında hem de araştırma süreçleri anlamında bu böyledir. Bir araştırmanın tasarımı, gerçekleştirilmesi ve yayınlanması süreçlerini yalnızca bilime yarar, hizmet ve uygunluk olarak yorumlayamayız. Çünkü onları gerçekleştirenler insanlardır ve bu süreçler onların değer sistemlerinden etkilenerek ortaya çıkmaktadır. Bu süreçlerdeki bize ait değerlerin yerine getirilip getirilmediğine bakarken, araştırmacıları ve onların değer sistemlerini de göz önüne almak durumundayız. Bu sayede araştırma ve yayınlarda etik ihlallerin niçin yapıldığını daha kolay anlamak imkanımız doğacaktır.

## KAYNAKLAR

- 1- Akarsu B. *Felsefe Terimleri Sözlüğü. İnkilap. İstanbul. 1998. s.49.*
- 2- Timuçin A. *Felsefe Sözlüğü. Bulut Yayınları. İstanbul. 2000. s.81-2.*
- 3- Thomas, E. *Researching values in cross-cultural context. Education for Values: Morals, Ethics and Citizenship in Contemporary Teaching. Gardner R, Cairns J, Lawton D, eds. Kogan Page London 2000. pp.257-72.*
- 4- Ogletree TW. *Encyclopedia of Bioethics. Reich WT, ed. Simon and Schuster Macmillan New York 1995. v.5, pp.2515-2525.*
- 5- Bynum TW, Fodor JL. *Medical informatics and human values. Ethics, Computing, and Medicine. Goodman KW, ed. Cambridge Uni. Press, Cambridge 1998. pp.32-42.*
- 6- Joll N. *Intrinsic versus instrumental value. Ethics of New Technologies Chadwick R, ed. Academic Press New York 2001. pp. 268-76.*
- 7- Downie RS, Macnaughton RJ. *Public morality and moral education. Advances in Bioethics. Edwards RB, Bittar EE, eds. Stamford 1999. v. 5 pp.17-30.*
- 8- Airaksinen T. *Professional Ethics. Encyclopedia of Applied Ethics. Academic Press New York 1998. v.3 pp.71-82.*
- 9- Heaney RP, Dougherty. *Research for Health Professional. Iowa State Uni. Press/Ames. 1988. pp.211-9.*
- 10- Erde EL. *Conflicts of interest in medicine: A philosophical and ethical morphology. Conflicts of Interest in Clinical Practice and research. Spece RG, Shimm DS, Buchanan A, Eds. Oxford Uni. Press. New York 1996. pp.12-41*
- 11- Kass LR. *The New Biology. Bioethics. Jecker NS, Jonsen AR, Pearlman RA, Eds. Jones and Bartlett Publishers Boston 1997. pp.12-4.*
- 12- Shamo AE, Resnik DB. *Responsible Conduct of Research. Oxford Uni. Press Oxford 2003. pp.3-24.*
- 13- Scully JL. *Quaker Approaches to Moral Issues in Genetics. The Edwin Melen Press Lewistan, New York. 2002. pp.191-227.*
- 14- Pellegrino ED, Thosma DC. *The Virtues in Medical Practice. Oxford Uni. Press New York 1993. pp.127-141.*



# ÖLÜMCÜL OLABİLEN BULAŞICI HASTALIKLARLA İLGİLİ TIBBİ ARAŞTIRMALARDA ETİK

Nesrin ÇOBANOĞLU

İnsanlık tarihinde ölümcül bulaşıcı hastalıklarla ortaya çıkan pandemiler her zaman ürkütücü ve önemli görülmüştür. Ölümcül bulaşıcı hastalıklarla oluşan pandemileri artık kontrol altına aldığımızı düşündüğümüz 1980'li yıllarda ortaya çıkan yeni bir ölümcül virus olan HIV ile bizi sarsan ve tıbbın kendisini bilgi ve değerler açısından yeniden sorgulamasını gerektiren değişimler yaşadık. Günümüzde AIDS ve HIV(+) bireylerin ortaya çıkışı ile bulaşıcı hastalıklardan etkilenen bireyler hakkında varolan kurallar, hasta hakları ve tıp etiği açısından yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Böylece, eskiden öncelikle toplum yararı gözetilirken, yanı sıra "hastalıktan etkilenmiş birey"lerin sağlık haklarının mümkün olduğunca gözetilmesi yönünde değersel gelişmeler tıp etiği açısından dikkate alınarak, etik ilkeler ışığında, deontolojik kurallara (hekimin yükümlülüklerini düzenleyen tüm kural ve yasalara) yansıtılmaya başlanmıştır.

Günümüzde Tıp, Etik ve Politika üçgeninde tartışılan konumuz giderek önem kazanmaktadır. Konumuzla ilgili kavramlar; Halk Sağlığı, Hasta Hakları, Sağlık Politikaları, Toplumsal Etik, Biyoetik, Tıbbi Araştırma Etiği olarak sıralanabilir.

## TIBBİ BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR VE HEKİMLİK

Bilimsel araştırmalar, hekim kimliğinin araştırmacı yönü ile beliren ve hastalıkları önlemek ve iyileştirmek amacı güden hekimlik mesleğinin önemli boyutlarından birisidir. Hekim kimliğinin araştırmacı yönüyle ortaya çıkan tıbbi bilimsel araştırmalar tıp etiği ile yakından ilgilidir. Tıbbi bilimsel araştırmalar, laboratuvar, hayvan deneyleri aşamalarından sonra uygun koşullarda bilimsel amaçlarla insanlar üzerinde de denetlenmektedir. Canlılar ve daha özelden insan üzerinde araştırmalarda etik sınırlarımızı iyi belirlemek zorundayız.

Tıbbi araştırma etiği uluslar arası düzeyde ve toplumun her kesimini etkileyen sonuçlarıyla giderek önem kazanmaktadır. Bu konuda uluslar arası etik standartlar konulması oldukça önemli görülmektedir. (1) Tıbbi araştırmalar için uluslararası etik standartlar belirlenirken önemli bir konu ise, bazen değerlendirilmesi beklenen araştırmanın yapılabilişliği hakkında, bilim ve teknolojiye yenilenmenin doğal sonucu olarak, daha önce hiç karşılaşılmamış özgün konularda kararlar almak gerekebilir. Bu kararlar etik ilkeler ışığında kuralların oluşumunda önemli bir aşamadır. Bu kararlar bir tür içtihat oluşturmaktadır. Bu nedenle konuyu değerlendiren bilimsel kurulların sonuç raporları açık anlaşılabilir biçimde ve gerekçeleriyle yazmalıdır. Özellikle değerlendirme sonucu **etiğe uygun bulunmayan** bilimsel araştırmaların raporlarında; danışılan ya da karar istenen konunun etiğe aykırılığının nedeni açık olarak ve etik gerekçesi ile belirtilip, etiğe uygunluğu ile ilgili öneriler sunulmalıdır.

Doç Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU  
Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Etiği ve Tıp Tarihi AD Başkanı - ANKARA  
nesrinc@gazi.edu.tr